

Inhoud

Voorwoord	9
Deel I Haarlem – Amsterdam (1892-1901)	13
1 ‘Lachen moet ik verwonderd, als ik bedenk Van Vriesland te heten.’	15
Deel II Den Haag (1901-1913)	37
2 Een mooie stad achter de duinen	39
3 Non scholae sed vitae	59
4 Pessimistisch, decadent en wereldwijs	79
Deel III Den Haag – Dijon – Neuchâtel – Rotterdam (1913-1919)	101
5 Tussen Neuchâtel en Zion	103
6 Leven aan de Nieuwehaven	130
7 Een fauteuil als medeplichtige	156
Deel IV Blaricum (1919-1926)	185
8 Gentleman of leisure	187
Deel V Zandvoort – Scheveningen – Bergen – Amsterdam (1926-1929)	215
9 Onheil en nieuw geluk	217
Deel VI Amsterdam – Rotterdam (1929-1938)	251
10 Geruïneerd	253
11 Het spook van de opera	277
12 ‘There is something rotten in Forum’	301
DEEL VII Amsterdam – Bergen – Zwolle – Dalfsen (1938-1945)	325
13 ‘Ik geloof dat we bezet zijn.’	327
14 Ernst van Vliet	348

Deel VIII Amsterdam (1945-1974)	373
15 Gebrek aan vastigheid	375
16 Te druk om dood te gaan	410
17 Afscheid van de wereld	442
Epiloog	473
Dankwoord	478
Noten	481
Personenregister	575

Voorwoord

Dit had ook een biografie van duizend pagina's of meer kunnen zijn. Sommige levens laten zich namelijk niet volledig in een biografie vatten. Het leven van Victor van Vriesland is zo'n leven. Om te voorkomen dat diens levensverhaal deels zou verzanden in bijzaken heb ik, soms drastische, keuzes moeten maken. Een biografie wint immers niet aan kracht wanneer de biograaf vrijwel alles uit het leven van de gebiografeerde uit de doeken doet. Biograaf Annet Mooij heeft in dit verband zeer juist opgemerkt dat volledigheid alleen maar een dikker boek oplevert, geen scherper beeld van de gebiografeerde. Die opvatting indachtig, heb ik tal van tijdgenoten uit Van Vrieslands wereld buiten beschouwing gelaten of hen terloops genoemd. Sommige kwesties heb ik samengevat, ingekort of uit het verhaal weggelaten. Om ruimte te winnen heb ik er daarentegen voor gekozen de talloze gebeurtenissen in dit verhaal compact, zo onopgesmukt mogelijk weer te geven en geprobeerd op de hoofdweg te blijven, de verleiding te weerstaan om zijwegen in te slaan. Dit verhaal moest kortom wel tot een veelkantige biografie uitgroeien en een impressie worden van een onnavolgbaar leven. Ik heb ervoor gekozen om dit leven op lineaire wijze in kaart te brengen, omdat levensfeiten in een wat ruimere context mijns inziens vaak beter op hun plek vallen.

Van Vriesland was ervan overtuigd dat brieven, primaire grondstof voor een biografie, feitelijk niet voor de ogen van derden bestemd waren, omdat ze niet zelden zoveel particuliere informatie bevatten dat de integrale publicatie ervan een onrechtmatige daad zou zijn. Toch realiseerde hij zich dat op den duur ook de kleinste details uit een mensenleven niet voor de buitenwereld verborgen konden blijven, met andere woorden, dat brieven uiteindelijk publiek domein zouden worden en dat indiscretie over een leven, in casu het leven van een schrijver, vaak tot een diepere kennis van de persoon en zijn oeuvre bijdraagt. Voor deze biografie heb ik duizenden brieven ingekeken en ze gewogen op hun relevantie. Sommige correspondenties heb ik ongemoeid gelaten, omdat het mij al van meet af aan duidelijk was dat de openbaring ervan zou leiden tot een *overkill* aan informatie. Zo

heb ik Van Vrieslands hartelijke contacten met de leden van de Vlaamse afdeling van de PEN-club achterwege gelaten en ben ik voorbijgegaan aan zijn activiteiten als voorzitter (1962-1965) van de internationale PEN-club. Ook andere aspecten van zijn leven moesten onbeschreven of onderbelicht blijven, niet zelden omdat anderen daar reeds over hadden geschreven. Ik noem het reilen en zeilen van sociëteit De Kring en de geschiedenis van het kunstenaarsdorp Blaricum. Ook op de meeste van zijn vele bestuursfuncties ben ik niet ingegaan.

Van Vriesland had tijdens zijn lange en bewogen leven zijn persoonlijkheid gevormd en wist wie hij was. De werkelijkheid stelde hij zich voor zoals hij deze graag droomde. Zijn onzekerheid, die hij toedekte met een air van zelfbewustheid en zelfverzekerdheid – hij was de prominente voorzitter van alles – werd soms arrogant gevonden. Vaak was het louter een methode om met anderen om te gaan die het beter meenden te weten dan hij. Zijn grote eruditie nam de laatste onzekerheden bij hem weg. Uit zelfbehoud verweerde hij zich met schijn gestalten; vervreemding is nooit ver weg in zijn poëzie. Als geassimileerde Jood stond hij als kind al buiten de religieuze traditie van het Jodendom, en feitelijk begon daar de eerste vervreemding al. In de goedheid van de mens geloofde hij niet; vertrouwen deed hij naar zijn zeggen niemand. Aan de andere kant was hij attent, sloeg hij geen verjaardag van jong of oud over, was hij altijd bereid om een ander te helpen en te ondersteunen en stond hij klaar om werk van jong talent te beoordelen en om dat wat volgens hem kwaliteit bezat onder de aandacht te brengen. Van Vriesland was kortom het tegendeel van een eendimensionaal mens. Hij was ook een gevoelig mens. Wanneer iemand het op een of andere manier liet afweten, wendde hij zich van hem of haar af, en niet zelden resoluut. Zo warm en zacht als hij aan de ene kant was, zo kil en hard kon hij aan de andere kant zijn. Boos kon hij worden zodra iemand bijvoorbeeld een briefje van hem onbeantwoord liet.

De romanschrijfster Ida Simons schreef ooit dat kunstenaars van allure vaak geen beminnelijke mensen zijn. De huistiran die Van Vrieslands stiefdochter lang na zijn dood van hem maakte, lijkt aan dat beeld te beantwoorden, maar onverdraagzaam en autoritair was Van Vriesland zeker níét. Hij was geboren in 1892 en geheel naar die tijdgeest gesteld op regels en etiquette, onfatsoen zat niet in zijn systeem. In zijn biografie ben ik er tot slot geen moment op uit geweest om voor al zijn gedragingen en opvattingen een, al dan niet psychologische, verklaring te vinden.

Mijn kennismaking met de literair-historische figuur Victor E. van Vriesland dateert uit de jaren tachtig, toen ik gefascineerd raakte door het gedachtegoed van het onvolprezen tijdschrift *Forum*. Al gauw las ik werken van E. du Perron en, met name, zijn forumiaanse evenknie Menno ter Braak. De lectuur van hun fameuze briefwisseling volgde als vanzelf. Daarin viel de naam Van Vriesland, kortstondig redactielid van hun maandschrift, die uiteindelijk voor een niet-geringe verdeeldheid tussen hen zorgde. Mijn interesse in deze zo andere, atypische ‘vent’ was toen gewekt. Ik las diens taaie vooroorlogse poëzie, vertilde me aan zijn filosofische roman *Het afscheid van de wereld in drie dagen* (1926) en liet het daarbij. Mijn fascinatie voor deze enigmatische persoonlijkheid, die ruim veertig jaar lang de spin in het web van de Nederlandse literatuur is geweest, bleef.

Kort na de eeuwwisseling kwam hij wederom op mijn pad. Dat was toen ik me verdiepte in het leven van de Rotterdamse auteur Jo Otten, die een aangetrouwde neef van Van Vriesland zou worden. Toen het me duidelijk werd dat Van Vriesland, net als ik, Rotterdamse roots had, was de beslissing snel genomen om na mijn biografie van Otten een biografie van hem te laten volgen. Na een oriënteringsperiode van ongeveer een jaar en het vinden van een uitgever, zette ik me aan dat wat mijn voorgangers om persoonlijke redenen niet was gelukt. Maar de eerlijkheid gebiedt mij om hier vast te leggen dat de moed om dit onderzoek door te zetten me geregeld in de schoenen is gezonken, doordat ik me had verkeken op de omvang van het archiefmateriaal en dat wat er in historisch en literair-historisch opzicht allemaal moest worden blootgelegd. Toch vervolgde ik mijn zoektocht, omdat Van Vriesland, zijn leven, zijn werk en zijn tijdgenoten mij mateloos waren gaan intrigeren.

Past het leven van Otten – hij werd maar negenendertig jaar – in een denkbeeldig lucifersdoosje, dan omvat dat van Van Vriesland een verhuisdoos. Wat daaruit gevolgd is, moge een onnavolgbaar verhaal zijn over wellicht een van de meest complexe figuren die onze literatuur rijk is.

DEEL I

HAARLEM – AMSTERDAM (1892-1901)

I ‘Lachen moet ik verwonderd, als ik bedenken Van Vriesland te heten.’

Ik heb, in zekere zin, een afschuw van mijn verleden, ik wil de vergankelijkheid niet beseffen.¹

De Franse auteur Marcel Proust schreef ooit dat de werkelijkheid in het geheugen wordt gevormd. Daarmee wilde hij blijkbaar suggereren dat herinneringen aan een verloren tijd boetseringen van het verleden zijn. Victor E. van Vriesland beweerde iets soortgelijks: algehele openhartigheid met betrekking tot jezelf is iets onmogelijks. Memoires, autobiografieën, dagboeken en brieven waren in zekere zin misleidend, omdat een auteur nooit méér meedeelde dan deze had kunnen of willen bekennen, er bleef altijd informatie achterwege. Bij gebrek aan een tegenstem of contrabrief werd het historische beeld nog meer scheefgetrokken. En vaak kennen we onszelf niet eens.

Wat iemand zich op hoge leeftijd nog uit zijn jeugd herinnert, is louter een impressie van een belevingswereld die gekleurd wordt door latere inzichten of ervaringen. Het is een projectie van een volwassene door de ogen van een kind. Niemand weet meer hoe hij naar de wereld keek toen hij een kind was. Herinneringen zijn de recente *updates* van het verleden.

Ondanks zijn bezwaren tegen het genre van de memoires, stemde de vijfenzeventigjarige nestor van de Nederlandse letteren ermee in om zijn herinneringen in de vorm van een reeks interviews via de radio met de buitenwereld te delen. In de inleiding op het eerste vraaggesprek wilde hij niettemin nog wel even kwijt dat memoires in zijn optiek ‘een beetje vervalst’ waren. Luisteraars waren dus gewaarschuwd.²

Om de opnamen mogelijk te maken waren een interviewer, een regisseur en een technicus van de VARA op een dag in september 1968 naar Van Vrieslands woning in Amsterdam afgereisd. Aan het eind van de middag stonden ze met hun geluidsapparatuur aan de Weesperzijde voor het eerst bij hem aan de deur. De drie mannen bestegen achtereenvolgens een marmeren en een houten trap en betraden op de tweede verdieping van dit statige,

ietwat verwaarloosde laatnegentiende-eeuwse pand een diepe werkkamer met weids zicht op de Amstel. Langs de hoge wanden stalen boekenkasten, gevuld met zo'n tienduizend boeken. Op de spaarzame lege plekken aan de muur, waarop het behang hier en daar krulde, schilderijen en prenten uit vervlogen tijden. Een antiek bureau overwoekerd met papieren, een tafel met stapels boeken, een zitje met een lage salontafel. Voor de gashaard een houten keukentrapje met enkele flessen rode wijn erop. Op de achtergrond de gepatineerde, gipsen kop van de Vlaamse dichter Karel van de Woestijne, die alles gadesloeg in deze sombere ruimte, het universum van Van Vriesland.

In gesprekken die tot in de avond duurden en die pas goed op gang kwamen zodra er iets werd ingeschonken, vertelde Van Vriesland wie er in de eerste vijftig jaar van zijn kleurrijke leven zoal op zijn pad waren gekomen. Hoewel er tijdens de sessies door de aanwezigen veel gelachen werd, stelde Van Vriesland met zijn lange verhalen ook hun geduld op de proef. Al sinds zijn kinderjaren kon hij, zodra hij begon uit te weiden over iets, de draad van zijn tekst ineens kwijtraken:

Zo praatten we elf zittingen lang, amusante, boeiende, vermoeiende zittingen. Vic, die het eerst enkel over bevriende literatoren wilde hebben, begreep dat zijn persoonlijke leven niet geheel verzwegen kon worden. Hij kreeg er plezier in, uit zijn verhalen over zichzelf en anderen zagen wij langzaam het beeld van een tijd verschijnen, en in die tijd de eigenzinnige, ondanks al zijn bizarre lotgevallen en ervaringen onverstoorbare man. Die doordringende, langzame stem, die spreektrant van eindeloze zinnen, telkens door tussenzinnen en bijzinnen onderbroken, die snelle wisselingen van glasheldere uiteenzetting, ernstige karakteristiek en bijna cynische roddel bekoorde ons, zelfs als een gesprek nu en dan de mist inging. Hier gebeurde [...] iets bijzonders, en wij waren er blij mee.³

Op donderdag 27 oktober 1892 begint ons verhaal. Die dag deed een ambtenaar van de gemeente Haarlem zijn best om de geboorteakte op te maken van de zoon van Adolph Isidore van Vriesland. Als voornamen van diens kind noteerde hij aanvankelijk 'Victor Samuel'. Maar 'na goedkeuring' streepte de overheidsdienaar de Bijbelse naam weer door, om hem te vervangen door 'Emanuel'. Dat zou het gevolg van een Babylonische spraakverwarring kunnen zijn geweest. Of zou de vader zich wat betreft de naamgeving van de boreling ter plekke nog hebben bedacht? Hoe het ook zij, Adolph vernoemde

het nakomertje niet (deels) naar zijn vader, maar naar zijn jongere broer, Victor Emanuel, de benjamin in het gezin van de Joodse ondernemer Izak Samuel van Vriesland.⁴

Izak Samuel, geboren in 1823, was de zoon van een koopman in manufacturen te Gorinchem. Als opgroeiende jongen zal hij zijn vader zonder twijfel hebben geholpen op de markt of als venter met diens handelswaar langs de deuren zijn gaan leuren. Maar van de traditionele Joodse markt- en straathandel – nogal wat Joodse inwoners in de stad verdienden hun boterham als koopman – moet Izak zijn bekomst hebben gekregen, want rond 1850 verliet hij zijn geboortegrond om, zoals veel migranten in die tijd, zijn geluk te beproeven in de grote stad. En Izak had succes: een jaar later bestierde hij op de bruisende Rotterdamse Hoogstraat een winkel in manufacturen die hij in al zijn ambitie en ijver de bevlogen naam ‘Magazijn de Vlijt’ meegaf.

Rotterdam was toen een drukbevolkte, bedrijvige stad die, nadat er in 1848-1849 een cholera-epidemie had huisgehouden, zo’n 86 000 zielen telde. Het stonk in de Maasstad. Het binnenwater werd door de lagere klasse niet alleen gebruikt als drinkwater, maar diende ook als een open riool. Ook het straatvuil was een punt van aanhoudende, hygiënische zorg. In 1852, tijdens een bezoek aan zijn geboortestad, viel het de dichter Gerrit van de Linde (alias De Schoolmeester) op dat heel wat inwoners zich rokend over straat verplaatsten en met hun sigarenpeuken het straatoppervlak bevuilden. Dat had bij hem het poëtische beeld opgeroepen van de miljoenen sprinkhanen die ooit het land van Egypte hadden overwoekerd. De vermanende bordjes met het delicate opschrift ‘Hier niet wateren’, die her en der in de stad hingen, zullen Van de Linde eveneens een doorn in het oog zijn geweest.

Izak behoorde tot een relatief kleine groep van ondernemers voor wie de Joodse emancipatie na het op stoom komen van de industriële revolutie, en daarmee het ontstaan van het kapitalisme, gunstige effecten had. Halverwege de negentiende eeuw waren de levensomstandigheden van het Joodse proletariaat over het algemeen nog deplorabel te noemen. Van de naar schatting tweeduizend Joden in Rotterdam ging zo’n derde gebukt onder werkloosheid en armoede. Velen kwijnden weg in de verpauperde Zandstraatbuurt, in het hart van de stad. Een enkeling wist zich er staande te houden als artiest of kleinhandelaar. Maar ook een brede laag van de autochtone bevolking moest de hand ophouden voor de steun. Het stijgende aantal bedelende kinderen in het centrum leidde in 1856 zelfs tot de oprichting van de ‘Vereeniging tot wering van bedelarij door kinderen’.

Izaks eerste huwelijk, met de Joodse koopmansdochter Elisabeth Wolf, was geen al te lang leven beschoren. In 1853, anderhalf jaar nadat ze elkaar in de synagoge het jawoord hadden gegeven, stierf Izaks geliefde, een schok die de jonge ondernemer reeds op jonge leeftijd moet hebben doen inzien hoe betrekkelijk alles in het leven is. Veel tijd om dit gezinsdrama te relativieren zal hij niet hebben gehad, Elisabeth had hem na de huwelijksvoltrekking namelijk al een dochter geschonken. En dat betekende dat Izak er als weduwnaar, naast zijn winkelbesognes, nog een zorg bij had gekregen. In Leiden raakte hij al gauw onder de indruk van iemand die hem die opvoedende taak uiteindelijk uit handen zou nemen, de weduwe Sientje Abraham Kuyt, die na het overlijden van haar man eveneens met een dochter was achtergebleven. In 1855 trouwde ze met Izak, waarna ze Leiden achter zich liet en samen met haar dochter introk bij Izak en zijn dochter Bertha. De stiefzusjes kregen er later nog een zusje bij, Sophie Mathilde, en twee broertjes, Adolph Isidore en Victor Emanuel.

Een halfjaar nadat hij en Sientje waren getrouwd, opende Izak in Leiden een 'Fabriek [...] van Geoliede Zeemanskleeders, welke de vroegere Olie-Goederen verre overtreffen, zoowel in deugd als in ondoordringbaarheid'. Het 'Hoofd-Depot' van de vestiging bracht hij onder in zijn winkel in de Hoogstraat.

Kon Izak zich in september 1859 nog 'Directeur van het Kleedermagazijn De Vlijt' noemen, drie maanden later ging zijn onderneming op de fles. Maar door dit debacle liet hij zich niet uit het veld slaan. Zo'n zes jaar later opende hij aan het Hang, elders in het centrum, een nieuwe winkel, het mondaine 'Maison de Vlijt'. Tot die tijd presenteerde Izak zich aan de buitenwereld als 'Directeur van de Kleedermagazijnen van Rotterdam', prees hij in Zeeuwse kranten zijn handelswaar aan en stuurde hij zijn 'reiziger' op pad om zijn goederen bij intekening of via huis-aan-huisverkoop her en der aan de man te brengen. Maar in 1868 ging ook dit bedrijf kopje-onder, en ditmaal kwam het ongeluk niet alleen. Nog voordat het faillissement officieel werd uitgesproken, stierf Sientje in het kraambed, drie dagen nadat ze een dood kind had gebaard. Verslagen bleef Izak weer achter, nu met vijf koters, 'drie te jong om hun verlies te beseffen'.

Een halfjaar later nam Izak de wijk naar Den Haag. Wat daar de precieze redenen van is geweest, weten we niet. Misschien bracht hij hier zijn kinderen wel onder bij de broers en zussen die in de loop der jaren naar de hofstad waren uitgewaaid, net als zijn ouders, die er tot aan hun laatste snik hadden gewoond. Feit is dat een bankroet destijds geen gering gezichtsverlies bete-